

Jacques Mertens

Het plan van “Middelburg in Vlaanderen”
gemaakt door Jacob Van Deventer
(1510/15-1575)

Jacob Roelof, genaamd van Deventer, kreeg van Keizer Karel de opdracht « de visiter, mesurer et desseigner toutes les villes de pardeça, aussy les rivières et villaiges voisins, semblablement les passages ou districtz des frontières, et le tout rédiger en ung livre contenant pourtraict de chascune province et aprez démonstration de chascune ville particulière, en quoy luy conviendra vacquer plus de deux ans ».

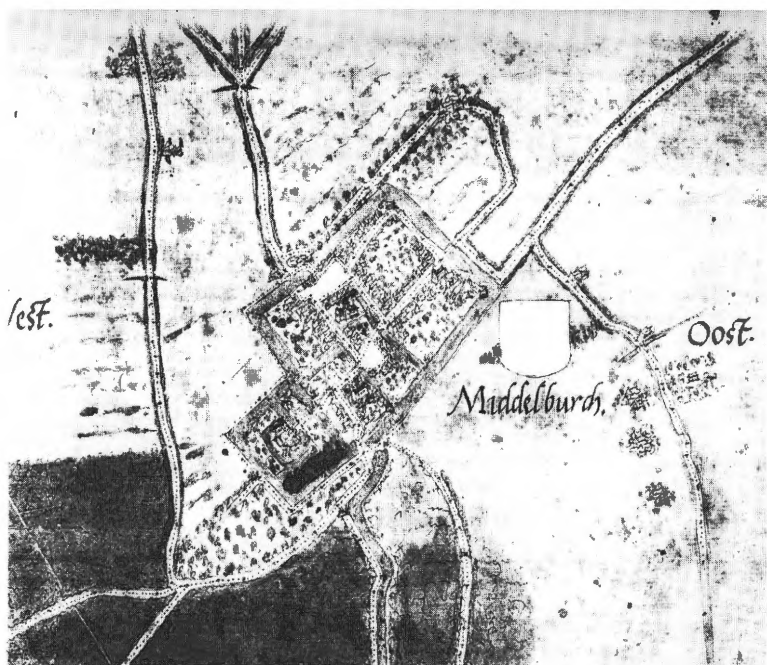
Het was een periode waarin vele kaarten, panoramische afbeeldingen en plattegronden werden opgemaakt, zowel met informatief als –vooral– met militaire bedoelingen¹. Citeren wij hier slechts bij wijze van voorbeeld: het panoramisch plan van Gent², het plan van Brugge opgemaakt door Marcus Gerards in 1562³ of de kaart van het Brugse Vrije opgemaakt door Pieter Pourbus⁴. Geen enkele opdracht was zo onmetelijk als het werk dat aan van Deventer werd opgelegd. Ze was nagenoeg onmogelijk volledig uit te voeren. De Nederlanden telden in de 16de eeuw, volgens de berekeningen van Guicciardini, 320 versterkte et ommuurde steden, 230 open steden en meer dan 12.000 dorpen en nederzettingen. Toch zijn een belangrijk aantal door van Deventer opgemaakte plannen bewaard, zowel voor wat later de Noordelijke Nederlanden werd als voor de latere Zuidelijke Nederlanden.

1 Een aantal afbeeldingen en vermeldingen o.m. in J. VAN DER STOCK (red.), *Stad in Vlaanderen. Cultuur en Maatschappij (1477-1787)*. Brussel, 1991.

2 J. DECAVELE (red.), *Panoramisch gezicht op Gent in 1534*. Brussel, 1975.

3 M. RYCKAERT, *Brugge. Historische stedenatlas van België*. Brussel, 1991, blz. 18-21. In dit werk wordt ook Van Deventers kaart van Brugge gereproduceerd en gecommentarieerd (blz. 21-22).

4 E. MARCHAL, 'Notice sur la carte géographique et héraldique du Franc de Bruges, ouvrage de Pierre Pourbus, d'après plusieurs manuscrits de la Bibliothèque Royale', in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis « Société d'Emulation » te Brugge*, XII (=2e série, VIII), blz. 300-321 (met reproductie).

Voor het Noorden werden de plannen uitgegeven door R. Fruin, voor het Zuiden door Ruelens, Ouverleaux en J. Van de Gheyn.

Er werden voor Van Deventers opdracht twee jaar voorzien die ingingen op 1 april 1558.

De uitvoering van de opdracht duurde vele jaren meer. In 1562, 1563 en 1564 werden de vrijgeleiden voor van Deventer vernieuwd, maar uit de briefwisseling tussen o.m. Viglius en Hopperus blijkt hoeveel moeite het kostte om van Deventer ertoe te bewegen zijn werk af te maken. Op 8 december 1572 kan Viglius het goede nieuws meedelen. De cartograaf heeft zijn werk afge maakt en alleen de verluchtingen moeten nog aangebracht worden. Begin 1575 deelt Viglius aan Madrid mee dat het werk onderverdeeld is in drie volumes. Maar op het einde van 1575 zijn de atlassen nog steeds niet in het bezit van de vorst, op een moment dat dergelijke atlas van buitengewoon belang zou kunnen zijn om een inzicht te hebben in de steden en hun defensie, hetzij omdat die steden in handen waren van de opstandelingen, hetzij

om te kunnen weten hoe deze steden het best konden verdedigd of belegerd worden. In mei 1575 overleed van Deventer te Keulen waarheen hij bij de belegering door de troepen van Willem van Oranje vanuit Mechelen was gevlucht. De atlassen van Deventer werden na tussenkomst van de Spaanse vorst vrijgegeven en kwamen in de het najaar van 1575 te Brussel aan bij Viglius. Deze volumes werden waarschijnlijk pas na zijn dood in 1577 naar Madrid gestuurd, waar nog twee van de drie volumes in de koninklijke bibliotheek bewaard worden.

In een brief van 7 november 1575 merkt Viglius op dat door zijn onverwachte dood van Deventer niet in staat was geweest om overal, zoals was afgesproken, kerken, stadspoorten en openbare gebouwen af te beelden.

Aan de andere kant waren bij het vertrek van van Deventer drie volumes met de minuten van zijn "stedenatlas" te Mechelen gebleven. Viglius poogde ook die volumes te recupereren, maar slaagde er wellicht niet in. Op 11 april 1859 werden te Den Haag belangrijke documenten uit de successie van François van Aerssen, ambassadeur van de Staten-generaal in Frankrijk geveild. Onder nummer 81^s werden door boekhandelaar Frédéric Muller uit Amsterdam 152 kaarten, fragmenten en gekleurde en getekende kaarten verworven. Zij werden voor een deel aan het archief in Friesland afgestaan⁵ en kwamen voor een ander deel terecht in de koninklijke Bibliotheek te Brussel⁷ waar zij in de inventaris werden opgenomen op 13 juni 1867 onder nummer 22090. Hier gaat het om de uit Mechelen afkomstige minuten van van Deventers werk.

De minuten van de Zuid-Nederlandse steden van Deventers atlas hadden dus een zwerftocht van ongeveer 300 jaar achter de

5 Fragmenten van oude geteekende kaarten van gedeelten van Zeeland en Vlaanderen, ook N. en Z. Holland en Vriesland, plattegronden van steden aldaar, enz. Allen geteekend en gekleurd in de 16de eeuw, etc.

6 *Nederlandsche steden in de XVIde eeuw. Plattegronden van Jacob van Deventer. 111 teekeningen en 97 cartons in facsimilé uitgegeven met eene inleiding van R. FRUIN, Algemeen Rijksarchivaris.* 's Gravenhage, 1916-1923.

7 *Atlas des villes de la Belgique au XVIe siècle. Plans du géographe Jacques de Deventer exécutés sur les ordres de Charles-Quint et de Philippe II.* Publication commencée par feu CH. RUELENS et continuée sous la direction de EM. OUYERLEUX et J. VAN DEN GHEYN, S.J. Bruxelles, 1884-1924.

rug vooraleer zij in de Koninklijke bibliotheek te Brussel belanden. Sommige kaarten kwamen nochtans in Nederland terecht en in de "afgewerkte" expeditie te Madrid zijn een aantal kaarten aanwezig die niet voorkomen onder de minuten in Nederland en België. In de lijsten die Ruelens, Ouverleux en Van den Gheyn geven van de kaarten in België, Nederland en Madrid – deze laatste voor zover zij niet als minuut in België of Nederland bewaard worden – komt de kaart van Middelburg in Vlaanderen niet voor. Nochtans maakte Van Deventer ook van deze lokaliteit een kaart op. Zij wordt bewaard in het Rijksarchief te Gent onder volgende signatuur : Kaarten en Plans nr. 2351. Kanunnik Joseph-Olivier Andries had ze, blijkens een eigenhandig geschreven notitie, in 1867 doen kopen op een veiling in Alkmaar voor 22 toenmalige franken om ze te schenken aan het archief van de kerk van Middelburg-in-Vlaanderen. Andries had met deze gemeente bijzondere banden. Hij was er van 1827 tot 1836 pastoor geweest. De kaart draagt als onderschrift "Middelburch (prov. Oost-Vlaanderen) en omgeving, omstreeks den jare 1550. Plattegrond in kleuren. Origineele Teekening van den beroemden Keizerlijken Aardrijks-beschrijver Jac. van Deventer".

Andries was een persoon met bijzonder veel aanzien. Hij was lid van het Nationaal Congres en volksvertegenwoordiger van 1835 tot 1839. Met Brugge had hij eveneens bijzondere banden. Hij was voorzitter van het befaamde historisch genootschap "Société d'Emulation" van 1863 tot zijn dood in 1886. Hij was te Brugge als kanunnik verbonden aan de kathedraal van Sint-Salvator. Kanunnik Andries heeft zijn voornemen om de kaart aan het archief van de kerk van Middelburg te schenken klaarblijkelijk uitgevoerd. Hoe is ze dan in het Rijksarchief terechtgekomen?

In de zestigerjaren van voorgaande eeuw deed de latere Algemene Rijksarchivaris C. Wyffels als inspecteur bij het Rijksarchief grote inspanningen om kerkelijke archieven te redden en ze te laten deponeren bij het Rijksarchief. Zo werd ook het kerkarchief van Middelburg in 1963-1964 overgedragen aan het Rijksarchief te Gent⁸. Het werd er bij de archiefaanwinsten ingeschreven onder

8 *Archieven van Oostvlaamse kerkfabrieken (Oud Regiem)*, deel I. Brussel, 1968.

nr. 1964/41 op 30 november 1964. Omwille van haar bijzondere vorm werd de kaart zoals vaker gebeurt, uit het archief gelicht en materialiter bij de verzameling kaarten gevoegd. Zij wordt ook vermeld in de inleiding van de inventaris van het kerkarchief van Middelburg⁹.

De kaart werd enige tijd geleden tentoongesteld op de tentoonstelling "550 Jaar Middelburg" in 1994¹⁰. Zij toont het toenmalige Middelburg met rechtlijnige omwallingen en met het nu nog steeds bestaande stratenplan, het kasteel, de kerk, het klooster, het hospitaal en de molen¹¹.

Als losse kaart van Middelburg in Vlaanderen is de kaart op haar plaats in het Rijksarchief te Gent. Als deel van het groter geheel dat de "Atlas Van Deventer" is, zou de kaart meer op haar plaats zijn in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Het gaat hier dus om een waardevol ruilobject voor de talrijke uitwisselingen die geregeld plaats vinden tussen het Rijksarchief en de Koninklijke Bibliotheek. De verplaatsing van de kaart is evenwel niet vanzelfsprekend, want juridisch blijft de kaart het eigendom van de kerkfabriek van Middelburg, de in 1444 door Pieter Bladelin opgerichte "stad en heerlijkheid" in Vlaanderen¹².

9 Deze inlichtingen werden mij vriendelijk verstrekt door collega W. Buntinx, rijksarchivaris te Gent.

10 M. MARTENS, *Pieter Bladelin, ca. 1410-1472 en Middelburg in Vlaanderen 1444-1994*. Middelburg, 1994.

11 M. MARTENS, *op.cit.*, blz. 37-38.

12 K. VERSCHELDE, *Geschiedenis van Middelburg in Vlaanderen*. Brugge, 1867.